17. Там само.
18. НБУВ. ІР, ф. Х, спр. 5184
19. Сохань П. С., Ульяновський В. І., Кіржаєв С. М. Грушевс
кий і ACADEMIA. — К., 1993. — С. 111.
20. Єфремов С. О. Про дні минулі: Спогади (Автограф) // Си
України. Володимир Боніфатійович Антонович. — К., 1997. — Т.
— С. 433.

Т. В. Доб

РОСІЙСЬКИЙ БІОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК

Серед біографічних джерел про визначних осіб дореволюційн
Росії важливе місце займає "Русский биографический словарь" (да
— Словник), виданий у 25 томах протягом 1896—1918 р
Імператорським російським історичним товариством (далі — Товар
ство). Засноване 1866 р. у Санкт-Петербурзі, Товариство, голово
якого був обраний князь П. А. Вяземський, розгорнуло велику роб
ту з видання матеріалів і документів з російської історії, я
зберігалися в урядових і приватних архівах і бібліотеках як в Рос
так і за кордоном.

Питання про створення "Русского биографического словаря" б
ло поставлене у 1875 р. на засіданні ради Товариства 25 листопа
1875 р. зазначалося, що для успішного здійснення такої робо
потрібен керівник. Серед кандидатур на обрання редактором Сло
ника були М. В. Гербель, П. О. Єфремов, Г. І. Студенкін, М. І. С
хомлинов та ін. Рада вирішила просити О. Б. Лобанова-Ростовсько
подати письмовий виклад програми Словника та його коштори
Загальні збори обрали особливу комісію у складі О. Б. Лобанов
Ростовського, А. Ф. Бичкова, М. В. Калачова, К. К. Злобіна, Ф.
Веселого. У висновках комісії, виголошених О. Б. Лобанови
Ростовським річним зборам Товариства 1877 р., зазначалося: "
Словник повинен мати характер довідкової книги, тому до нього,
змозі, слід включити імена всіх осіб, про які згадується в історичн
пам'ятках і які з самого початку російської історії до новітніх час
залишили по собі слід як у хорошому, так і в негативному розумін
на якому б то не було поприщі (державному, мистецькому, пром
словому, торговельному та ін.); 2) до Словника необхідно включит
іноземців, які хоч лише тимчасово перебували в Росії, але залиши
незабутнє ім'я на одній із сторінок нашої історії (Кейт, Рішел
Манштейн і ін.), а також іноземців-мандрівників (Герберштей
Мейєрберг) і митців (Фалькрнет); 3) у статтях необхідно вміщува
головним чином достовірні факти і хронологічні дані, з вилучення
різних особистих міркувань і критичних висновків, до того ж с
постійно зазначати джерела; 4) обсяг і формат Словника було б

редчасно визначати тепер; 5) якщо Товариство схвалить ці задуми, то слід утворити редакційний комітет з головного редактора і співробітників" (1). Однак всі розуміли великі труднощі, які чекають попереду в цій грандіозній роботі.

У 1879 р. головою Товариства став Олександр Олександрович Половцов (1832—1909) — державний діяч, впливовий і завзятий чиновник Російської імперії кінця 19 ст. Він вирішив сам стати керівником Словника, а видання його здійснити на власні кошти. На річних зборах Товариства 17 березня 1880 р. він пообіцяв на наступні річні збори подати список осіб, які передбачалося включити до Словника. Однак на це пішло значно більше часу, ніж сподівалися.

"Алфавітний покажчик імен російських діячів для Російського біографічного словника", який включав осіб, біографії котрих передбачалося включити до Словника, було вміщено у двох томах "Збірників Імператорського російського історичного товариства" (т. 60 і 62), виданих лише у 1887—88 рр. Покажчик складали під керівництвом секретаря Товариства Г. Ф. Штендмана, за участю П. М. Петрова, керуючись програмою, яку було поступово вироблено та затверджено радою Товариства. Для створення "Алфавітного покажчика..." укладачі переглянули величезну кількість існуючих на той час джерел. Серед них: словники, історичні збірники, місяцеслови, календарі, окремі біографії російських діячів, списки військових чинів, усі видання імператорської Археографічної комісії, рукописні джерела багатьох архівів тощо. Крім того, було складено зведений алфавітний покажчик авторів, вміщених у книготорговельних каталогах І. І. Глазунова, М. Д. Ольхіна, В. О. Плавильщикова, О. П. Смірдіна, В. С. Сопікова та ін. до 1881 р. Складання списку зайняло декілька років. Крім складання списку, укладачі заносили на окремі картки біографічні дані про відомих осіб з переглянутих джерел, які були по суті біографічними довідками і могли увійти до Словника. Перелік рукописних та друкованих джерел оприлюднив Г. Ф. Штендман на засіданні ради 5 жовтня 1882 р. (1, с. 100).

У передмові до "Алфавітного покажчика ..." він зазначав: "Опублікований нині список імен російських діячів на всіх поприщах російського державного і народного життя є лише підготовчим матеріалом для складання Російського біографічного словника, згідно з тими, які виникли в середовищі Імператорського російського історичного товариства, передбаченнями ... . З цього списку буде перенесено в біографічний словник лише імена, які заслуговують більш або менш широких біографій" (2, ч. 1).

У двох томах "Алфавітного покажчика імен російських діячів для Російського біографічного словника" подано, за підрахунком Штендмана, 40020 імен (серед них — 2604 жінки) — державних та

військових чинів, представників духовенства, дипломатів, учених, лікарів, письменників, художників, педагогів, інженерів, будівельників, архітекторів, акторів та ін. Для кожної особи, по можливості, наведено такі дані: прізвище, ім'я, по батькові, рік народження і смерті (враховувалися особи, які померли до 1880 р.) та короткий опис професійної діяльності і досягнень. Назву головних творів, коли йшлося про письменника чи вченого, вказано вибірково. Наприклад: "Прокопович Андрій Семенович, ректор Харківського колегіуму, письменник, протоієрей; + 1826 г. (Проповіді його вид. 1803 р.)". "Шевченко Тарас Григорович, малоросійський поет, художник, живописець і гравер, акад. І. А. М., з кріпаків поміщика Енгельгардта; нар. 25 лют. 1814 р. в с. Моринцях (Кирилівка), Звенигород. пов., Київ. губ., + 26 лют. 1861 р. в СПб." (2, ч. 2, с. 510 — 512). Наприкінці другого тому вміщено поправки та доповнення до обох частин покажчика. Всього в остаточному варіанті було 52600 імен та внесено 2442 поправки (2, ч. 2, с. 824).

На засіданні ради 26 листопада 1887 р. обговорювали питання про особливості біографічних статей у Словнику залежно від його розмірів. Г. Штендман пропонував видати Словник у шести томах з сьомим додатковим, обсягом кожного тому від 50 до 60 друкованих аркушів у дві колонки і від 90000 до 100000 рядків (приблизно близько 3000 біографічних статей). Член ради Я. К. Грот пропонував обмежитися виданням трьох томів, зробивши до них дуже ретельний добір імен. О. О. Половцов вважав, що наперед дуже важко визначити обсяг видання. Він пропонував поділити внесені в "Алфавітний покажчик..." імена на "чотири розряди: 1) першочергові, 2) другорядні, 3) менщ значні і 4) ті, що не повинні увійти в Словник" (1, с. 105). Виходячи з цього і було доручено Г. Ф. Штендману зробити розрахунки.

На засіданні ради 16 грудня 1888 р. Г. Ф. Штендман запропонував обмежити видання Словника шістьома томами по 50 друкованих аркушів і навів кошторис на видання та розсилання. Біографічні статті він запропонував поділити за їхнім обсягом на три групи: "1) дрібні довідкові, з визначеним, точним розміром. Статті цього розряду повинні зайняти в Словнику найбільше місця; 2) статті середнього розміру, для яких міг бути встановлений тільки приблизний обсяг...; 3) статті великі — про видатних діячів" (1, с. 106). У кінці кожної біографічної статті дрібним шрифтом необхідно друкувати бібліографічні відомості з поділом на джерела та літературні статті. На цьому засіданні було затверджено список з 117 закладів та окремих осіб, яким було вирішено надіслати томи "Алфавітного покажчика... ". У супровідному листі О. О. Половцова містилося прохання: "1) зазначити огріхи і помилки, які вкралися до нього, і 2) відмітити імена тих діячів, котрі заслуговують на внесення до Словника, а самі

томи повернути, по змозі, ближчим часом" (1, с. 102). Однак більшість примірників не було навіть повернуто. 4 квітня 1889 р. Г. Ф. Штендман представив на затвердження ради "Керівництво для складання біографічних статей" та список діячів, які виявили бажання працювати над статтями для Словника.

Серед особливо цінних зауважень О. О. Половцов відзначав роботу графа Д. О. Мілютіна, який не тільки висловив свої міркування щодо плану видання Словника, але й у двох додатках до листа навів пропуски та неточності. Він пропонував також включити до Словника й осіб, які померли у 1888 та 1889 рр. Відносно обсягу статей Словника він поділив їх на три групи: "1) більш або менш докладні; 2) ті, що вказують лише головні моменти життя і діяльності особи; 3) ті, що повторюють дані "Алфавітного покажчика ..." (1, с. 103). Цінні зауваження та пропозиції подали і директор Московського архіву Міністерства юстиції Н. О. Попов, секретар Академії наук К. С. Веселовський, ректор Московської духовної академії єпископ Христофор, В. Г. Чубинський та інші. А. О. Краєвський надіслав і 150 карток з доповненнями та виправленнями до "Алфавітного покажчика ...". Деякі вчені також надіслали редакції свої видання біографічного чи бібліографічного характеру.

Після підготовки списку персоналій та вивчення всіх пропозицій вже чіткіше уявлялася і структура Словника, і можливі розміри його.

Одночасно з напрацюванням основних положень відносно особливостей та розмірів біографічних статей проводили і безпосередню роботу з підготовки самих статей. У доповіді на річних зборах Товариства 12 березня 1890 р. було повідомлено, що редакція вже має 200 статей. Біографічні статті вирішено було поділити на три групи: "1) біографії найвідоміших діячів (від 300 до 1500 рядків) ...; 2) в біографічних статтях другого розряду вилучати описи всього перебігу життя окремої особи, а зазначати тільки найважливіше в його діяльності; 3) статті третього розряду повинні становити лише витяги з друкованих біографічних статей, їх готуватиме сама редакція Словника" (1, с. 108). Редакція залишала за собою право скорочувати текст статей.

У 1892 р. рада визначила вміщувати до Словника біографії тільки тих діячів, які померли не пізніше 31 грудня 1892 р. На засіданні ради 14 січня 1892 р. О. О. Половцов запропонував поділити весь матеріал, призначений для редагування, на три групи і опрацювання кожної з яких доручити окремому редакторові. Було вирішено, що: редактор першої групи (від букви А до І) — Г. Ф. Штендман, другої (від букви К до О) — Н. Д. Чечулін, третьої (від букви П до кінця алфавіту) — М. П. Собко. Згідно з постановою ради, за головною редакцією Словника в особі О. О. Половцова залишалося право визначення розмірів усіх статей, що надходять. В міру надходження з

друкарні коректурних аркушів вирішено було надсилати їх членам Товариства для ознайомлення. Однак залучили значно більше редакторських сил. Редагування здійснювали С. О. Адріанов, Ф. О. Вітберг, Г. В. Дружинін, І. А. Кубасов, М. Г. Курдюмов, Б. Л. Модзалевський, В. В. Мусселіус, С. Ф. Платонов, С. В. Рождественський, В.. В. Руммель, М. П. Собко, М. Д. Чечулін, М. П. Чулков, Г. Ф. Штендман, Є. С. Шумигорський (1, с. 187—188).

Перший том, який містив біографії імператорів Олександра І та Олександра ІІ, вийшов лише у 1896 р. Обсяги Словника також виявилися набагато більшими, ніж це попередньо передбачалося. Протягом 1896—1918 рр. у Санкт-Петербурзі (Петрограді) та Москві було опубліковано 25 томів. Майже половину Словника встиг видати О. О. Половцов, який вважав роботу над ним державною справою, хоча й сам він уповільнював роботу, повертаючи вже готові до друку статті на доопрацювання (3). На якості Словника позначилося і те, що у підготовці статей брали участь учені різних ідеологічних поглядів і політичного спрямування. До того ж, як самокритично зауважив С. Татищев, у життєпису, присвяченому імператорові Олександру ІІ, вміщеному у Словнику: "Сучасний історик надто близько стоїть біля цієї достопам'ятної епохи, він не може судити про неї зовсім безпристрасно..." (4).

Після смерті О. О. Половцова у 1909 р. головою Товариста став імператор Микола ІІ, який і перебрав на себе всі турботи по продовженню видання Словника. На загальних зборах Товариства 7 травня 1910 р. йшлося про те, щоб надати статтям Словника довідкового характеру, дотримуватися певних рамок біографій, особливо коли йдеться про царські персони. До підготовки статей та редагування було залучено додаткові наукові сили і почато складання списків осіб, пропущених у вже виданих томах. Крім того, було поставлено завдання розширити хронологічні рамки Словника. Складання списків російських діячів, які померли після 1892 р., почав секретар Товариства О. О. Гоздаво-Голомбієвський, а потім цим займався В. І. Саїтов.

У підготовці статей до Словника взяли участь визначні фахівці, високоерудовані вчені того часу. Серед них: К. М. Бестужев-Рюмін, В. В. Бобинін, Б. М. Городецький, В. Г. Дружинін, В. С. Іконников, А. Ф. Коні, М. П. Лихачов, Л. К. Майков, Б. Н. Меншуткін, Б. Л. Модзалевський, М. П. Павлов-Сільванський, О. М. Пипін, С. Ф. Платонов, В. І. Саїтов, С. М. Середонін, М. П. Собко, М. Ф. Сумцов, Ю. М. Шокальський та ін. Серед видатних діячів української науки і культури, про яких у Словнику подано грунтовні статті, — М. І. Костомаров, І. П. Котляревський, Т. Г. Шевченко та ін.

Томи виходили непослідовно, не за алфавітом, а в міру їх підготовки. Їхній тираж становив від 1200 до 1262 примірників. Не-

зважаючи на те, що видання залишилося незавершеним (чотири букви алфавіту: В, Е, М і У не було опубліковано і чотири букви: Г, Н, П і Т залишилися незакінченими), Словник і досі не втратив актуальності та наукового значення.

Видання двох томів Словника на букви В і Т було здійснено лише 1991 р. у Нью-Йорку видавництвом Нормана Росса (Norman Ross Publishing Inc.), відомого перевиданням та мікрофільмуванням східнослов'янських книжок і періодики. Видавці надали томам номери 3А та 20А відповідно до продовження алфавітного ряду прізвищ персоналій у Словнику. У вступній статті завідувача наукової бібліотеки Р. Девіса та завідувача слов'янського і балтійського відділу Нью-Йоркської публічної бібліотеки Е. Касинця висвітлено історію та проблеми створення "Російського біографічного словника", проаналізовано матеріали даних томів, зроблено порівняльний аналіз персоналій, попередньо запропонованих для включення до "Алфавітного покажчика...", з дійсно підготовленими статтями, вміщеними у згаданих томах (5).

Обидва томи незавершені, містять тільки частину статей, включених до "Алфавітного покажчика...". Джерелом публікації цього видання були гранки, знайдені у двох рукописних зібраннях. Гранки на літеру В перебували у відділі рукописів Державного історичного музею в Москві, а їхня копія — у довідковому відділі Російської державної бібліотеки. Оригінали гранок на літеру Т зберігаються у відділі рукописів Державного музею Л. М. Толстого в Москві. На жаль, багато сторінок (225—240; 321—368, 553—560 та з 625 до кінця у томі на букву В) взагалі виявилися втраченими. До того ж чимало зусиль довелося докласти видавництву та різним фахівцям для поліпшення якості тексту і розбірливості шрифту. Таким чином, нині є 27 томів Словника.

Незважаючи на компілятивність багатьох біографій, перевантаженість частини вміщених матеріалів відомостями, які не мають довідкового характеру, деякі неточності і помилки, Словник не втратив свого наукового значення як важливого джерела з біографістики. Про його наукову актуальність свідчить і мікрофільмування Словника, здійснене останнім часом у різних країнах (5, с. VI), почате 1991 р. московським видавництвом Aspect Press Ltd, його репринтне видання.

Досвід підготовки до видання "Російського біографічного словника" та самі матеріали виданих томів мають неперecічну цінність і будуть корисні під час створення "Українського біографічного словника".

Список виданих томів "Російського біографічного словника":

Т. 1: Аарон — император Александр II / Изд. под наблюд. пред. И. Р. И. О. А. А. Половцова. — СПб., 1896. — 892 с.

Т. 2: Алексинский — Бестужев-Рюмин / Изд. под наблюд. пред. И.Р.И.О. А. А. Половцова. — СПб., 1900. — 799 с.

Т. [3]: Бетанкур — Бякстер / Изд. под наблюд. пред. И.Р.И.О. А. А. Половцова. — СПб., 1908. — 695 с.

Т. 3А: Вавилов — Веселовский / Introd. E. R. Kasinec, R. H. Davis. — N. Y. : Norman Ross Publ. Inc., 1991. — XII, 624 с.

Т. [4]: Гааг — Гербель / Изд. под ред. Н. П. Чулкова. — М., 1914. — 494 с.

Т. [5]: Гербенский — Гогенлоэ / Изд. под ред. Н. П. Чулкова. — М., 1916. — 442 с.

Т. [6]: Дабелов — Дядьковский / Изд. под наблюд. пред. И.Р.И.О. А. А. Половцова. — СПб., 1905. — 748 с.

Т. [7]: Жабокритский — Зяловский / Изд. под ред. Е. С. Шумигорского, М. Г. Курдюмова. — Пг., 1916. — 588 с.

Т. [8]: Ибак — Ключарев / Изд. под наблюд. пред. И.Р.И.О. А. А. Половцова. — СПб., 1897. — 756 с.

Т. [9]: Кнаппе — Кюхельбекер / Изд. под наблюд. пред. И.Р.И.О. А. А. Половцова. — СПб., 1903. — 708 с.

Т. [10]: Лабзина — Ляшенко / Изд. под ред. Н. Д. Чечулина, М. Г. Курдюмова. — СПб., 1914. — 846 с.

Т. [11]: Нааке-Накенский — Николай Николаевич Старший. — СПб., 1914. — 388 с.

Т. [12]: Обезьянинов — Очкин / Изд. под наблюд. пред. И.Р.И.О. А. А. Половцова. — СПб., 1902. — 711 с.

Т. [13]: Павел, преподобный — Петр (Илейка) / Изд. под наблюд. пред. И.Р.И.О. А. А. Половцова. — СПб., 1902. — 712 с.

Т. [14]: Плавильщиков — Примо / Изд. под наблюд. пред. И. Р. И. О. А. А. Половцова. — СПб., 1905. — 800 с.

Т. [15]: Притвиц — Рейс / Изд. под наблюд. пред. И. Р. И. О. А. А. Половцова. — СПб., 1910. — 560 с.

Т. [16]: Рейтерн — Рольцберг. — СПб., 1913. — 436 с.

Т. [17]: Романова — Рясовский / Изд. Рус. ист. об-вом под ред. Б. Л. Модзалевского. — Пг., 1918. — 818 с.

Т. [18]: Сабанеев — Смыслов / Изд. под наблюд. пред. И.Р.И.О. А. А. Половцова. — СПб., 1904. — 673 с.

Т. [19]: Смеловский — Суворина / Изд. под наблюд. пред. И.Р.И.О. А. А. Половцова. — СПб., 1909. — 608 с.

Т. [20]: Суворова — Ткачев. — СПб., 1912. — 600 с.

Т. 20А: Тобизенъ — Тотлебенъ / Introd. E. R. Kasinec, R. H. Davis. — N. Y. : Norman Ross Publ. Inc., 1991. — XII, 208 с.

Т. [21]: Фабер — Цявловский / Изд. под наблюд. пред. И.Р.И.О. А. А. Половцова. — СПб., 1901. — 522 с.

Т. [22]: Чаадаев — Швитков / Изд. под наблюд. пред. И.Р.И.О. А. А. Половцова. — СПб., 1905. — 642 с.

Т. [23]: Шебанов — Шютц. — СПб., 1911. — 557 с.
Т. [24]: Щапов — Юшневский. — СПб., 1912. — 365 с.
Т. [25]: Яблоневский. — СПб., 1913. — 496 с.

---

1. Императорское русское историческое общество, 1866—1916. — Пг., 1916. — IX. — 193 с.

2. Сборник императорского русского исторического общества. — Т. 60: Азбучный указатель имен русских деятелей для Русского биографического словаря / Под наблюдением Г. Ф. Штендмана. — Ч. 1: А—Л. — СПб., 1887. — 507 с.; Т. 62: То же. — Ч. 2: М—Ф. — 824 с.

3. Кауфман И. М. Русские биографические и биобиблиографические словари. — М.: Гос. изд-во культ.-просвет. лит-ры, 1955. — С. 16.

4. Русский биографический словарь. — Т. 1: Аарон — император Александр II / Изд. под наблюд. председ. И.Р.И.О. А. А. Половцова. — СПб., 1896. — С. 889.

5. Kasinec E., Davis R. H. Introduction // Русский биографический словарь = Russkii biograficheski slovar. — N. Y., 1991. — Vol. 3A. — P. V—IX.

Л. В. Куценко

ЛІТЕРАТУРНИЙ СЛОВНИК КІРОВОГРАДЩИНИ

Масове заселення Єлисаветградщини, теперішньої Кіровоградщини, припадає в основному на першу половину і середину 18 ст., хоч освоєння її земель почалося тисячоліття тому. На території області віднайдено одне із найбільших протоміст трипільської культури, щедро представлені на її археологічній карті пам'ятки доби кіммерійців, скіфів, готів, гунів тощо. За княжої доби території південних районів обживали уличі, а в межиріччі Дніпра та Синюхи проходила покордонна смуга між Київською Руссю та Диким Полем. Сталося так, що на довгі десятиліття і навіть століття край залишався порубіжжям степу та Русі, згодом Гетьманщини. Так само віками тут виявлялася мужність і звитяга наших предків-покордонців у боротьбі проти ворогів. За козацької доби ця земля множилася зимівниками, козацькими хуторами, а згодом стала територією Буго-Гардівської та Інгулецької паланок Запорізької Січі, що знайшло відгук у народних піснях, думах, переказах і легендах.

Отже, маємо край славних історичних традицій. Незважаючи на те, що цей край відносно молодий, він мав чималу літературно-мистецьку спадщину. Досить назвати лише імена М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, А. Шпіра, В. Винниченка, А. Шполянського (Дон Амінадо), Г. Флоровського, Я. Івашкевича, Є. Чикаленка, Є. Маланюка, Д. Чижевського, Ю. Яновського, А. Тарковського, аби